ТӨРИЙН АЛБАНААС ТЭТГЭВЭРТ ГАРАХ НАСЫГ ТОГТООДОГ ГАДААД ОРНУУДЫН ТУРШЛАГА, ХҮН АМЫН ДУНДАЖ НАСЛАЛТ

Г.Алтан-Оч (Ph.D),
И.Жаргалзаяабямба, Б.Ариунжаргал

Энэхүү лавлагаа мэдээлэлд гадаад орнуудын Төрийн албаны талаарх судалгааны хүрээнд өндөр насны тэтгэврийг хэдэн насаар тогтоодог, хүн амын дундаж наслалтын талаарх дэлхийн статистик мэдээлэл болон Монгол Улсын хүн амын дундаж наслалтыг 2013 оны байдлаар өмнөх 10 жилтэй харьцуулсан судалгааг хамруулсан болно.

I. ТЭТГЭВРИЙН НАС

Дэлхийн улс орнуудад өндөр насны тэтгэврийн санг Засгийн газрын үр ашгаас хамааруулан тооцож санхүүжүүлдэг байна.

Өндөр насны тэтгэвэрт гарах насыг дэлхийн улс орон бүрт хэрхэн тогтоосныг судалгаа хийгдсэн оноор нь доорх хүснэгтээр үзүүлэв:[251]

Дэлхийн орнуудын тэтгэврийн нас *(2007-2014 он)*

№	Улс	Эрэгтэй	Эмэгтэй	Судалгаа хийгдсэн он
1	Австрали	65-67	64.5-67	
2	Австри	65	60	2011
3	Азербайжан	62	59.5	2012
4	Албани	65	60	2012
5	АНУ	62-67	62-67	2013
6	Армени	63	63	2011
7	Беларус	60	55	2007
8	Бельги	65	65	2009
9	Болгар	63	60	2011
10	Босни-Герцеговина	65	65	2011
11	Вьетнам	60	55	2011
12	Герман	65	65	2008
13	Грек	67	60-67	2012
14	Гүрж	65	60	2011
15	Дани	65-67	65-67	2008
16	Израил	67	62	2011
17	Ирланд	65-66	65-66	2008
18	Исланд	67	67	2007
19	Испани	65	65	2011
20	Итали	66	64	2014
21	Казахстан	63	58	2011
22	Кипр	65	65	2011
23	Киргизстан	63	58	2011

[251]"Тэтгэврийн нас" - Retirement Age. http://en.wikiedia.org/wiki/Retirement_age

№	Улс	Эрэгтэй	Эмэгтэй	Судалгаа хийгдсэн он
24	Колумб	62	57	2014
25	Косово	65	65	2011
26	Латви	62	62	2011
27	Литва	62.5	60	2011
28	Лихтенштейн	64	64	2007
29	Люксембург	65	65	2011
30	Македон	64	62	2011
31	Мальта	61	60	2008
32	Молдав	65	60	2011
33	Монтенегро	65	60	2013
34	Непал	58	58	2007
35	Нидерланд	65-67	65-67	2009
36	Норвеги	67	67	2011
37	Нэгдсэн Вант Улс	65	60	2011
38	ОХУ	60	55	2011
39	Пакистан	60	60	2007
40	Польш	65-67	60-67	2013
41	Португал	66	66	2014
42	Румын	64	59	2013
43	Саудын Араб	62	62	2014
44	Серби	65	60	2011
45	Сингапур	65	65	2012
46	Словак	62	62	2012
47	Словени	63	61	2008
48	Тажикстан	63	58	2011
49	Турк	60	58	2014
50	Туркменистан	62	57	2011
51	Узбекстан	60	55	2011
52	Украйн	60	55-60	2011
53	Унгар	62	62	2011
54	Финлянд	62-68	62-68	2008
55	Франц	62	62	2011
56	Хорват	65	60	2011
57	Хятад	60	50-55	2011
58	Чех	63	59-63	2013
59	Чили	65	60	
60	Швед	61-67	61-67	2011
61	Швейцарь	65	64	2007
62	Шинэ Зеланд	65	65	2013

№	Улс	Эрэгтэй	Эмэгтэй	Судалгаа хийгдсэн он
63	Энэтхэг	60	60	2012
64	Эстони	63	62	2014
65	Япон	55–65	55-65	

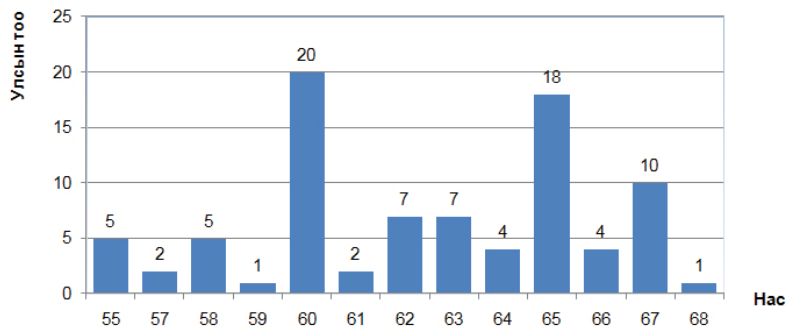
Судалгаанд авагдсан орны тэтгэврийн насыг, хүйсээр нь ангилан түүвэрлэснийг доорх хүснэгтэд харуулав:

Улсын тоо

Тэтгэврийн нас	Эрэгтэй	Эмэгтэй
55 нас		5
57 нас		2
58 нас		5
59 нас		1
60 нас	7	14
61 нас	1	1
62 нас	7	4
63 нас	8	1
64 нас	3	1
65 нас	19	8
66 нас	3	2
67 нас	10	7
68 нас	1	

Үүнийг нэгтгэн диаграмаар үзүүлбэл:

Дэлхийн улс орнуудын тэтгэврийн насны давтамж

Эндээс үзэхэд, өндөр насны тэтгэврийн насыг дэлхийн хамгийн олон оронд (20 улс) 60-аар тогтоосон бол удаах байруудад 65 нас (18 улс), 67 насыг 10 улс орон тус тус сонгосон байдаг ажээ.

Зарим улсад төрийн албан хаагч өндөр насны тэтгэвэрт гарах насыг тусгайлан зохицуулсан байна. Үүнд Ирланд, Герман, Кени зэрэг улсыг нэрлэж болно.

Ирланд улсын төрийн албан хаагчийн тэтгэврийн нас

Ирланд улсын Засгийн газраас 2014 оны 1-р сарын 1-ны өдөр улсын тэтгэврийн нөхцөлийн эрх зүйн орчинг шинэчлэн бүрдүүлж, 2005 оны 18 тоот "Төрийн албаны тухай[252] " хуулийн 8-р хэсэгт нэмэлт өөрчлөлт оруулжээ.[253] Үүнд:

- 65 нас хүрсэн байх;
- 66 нас хүрээгүй байх;
- ажлаас чөлөөлөгдсөн байх;
- тэтгэврийн санд нийгмийн даатгалын шимтгэлийг хангалттай хуримтлуулсан байх ёстой ажээ.

Ирланд улсад тэтгэвэрт гарах насыг хөдөлмөрийн гэрээгээр заасан байдаг. Энэхүү хөдөлмөрийн гэрээгээр эрүүл мэндийн шалтгаанаар ажиллах чадвараа алдсан тохиолдолд 55-60 насыг "эрт тэтгэвэрт гарах нас" гэж үзээд тусгай заалт оруулсан байна. Ердийн тохиолдолд хууль ёсны тэтгэвэрт гарах насыг 65 гэж үздэг. Хувиараа хөдөлмөр эрхэлж байгаа хүний тэтгэврийн насыг тэтгэврийн насны жишгээр хамгийн өндрөөр ч тогтоож болдог ажээ.

Мөн өндөр насны тэтгэврийг 1 насаар нэмэгдүүлж 66 нас болгон шилжүүлэх байдал дуусгавар болоод байна. Төрийн албан хаагч нь эрт тэтгэвэрт гарах (55 нас) бол өмнө нь нийгмийн даатгалын шимтгэл төлсөн байх ёстой.

Ирландын эмэгтэйчүүд нь эрчүүдээсээ илүү удаан насалдаг байна. 2013 оны байдлаар, хүн амын хүйсийн харьцаа нь 65-69 насны ангилалд 100 эмэгтэй тутамд 100 эрэгтэй ноогдож байсан бол 85-аас дээш насанд 100 эмэгтэй тутамд ноогдох эрэгтэйчүүдийн тоо 48 болж буурчээ[254] .

Мөн 2013 онд ажил хөдөлмөр эрхэлж байгаа хүмүүсийн 54 хувь нь эрэгтэй, ажилгүй хүмүүсийн 2/3 буюу 69 хувь нь эрэгтэйчүүд байв. 2013 оны бүх эмэгтэйчүүдийн 98.2 хувь нь гэр бүлтэй болон гэр бүлгүй эмэгтэйчүүд, тэтгэвэрт гарагчдын 63.2 хувь нь эрэгтэйчүүд байсан гэж тодорхойлжээ.[255]

Герман улсын төрийн албан хаагчийн тэтгэврийн нас

Герман улсын нийтийн албаны[256] ажилтнуудын зөвхөн гуравны нэг нь төрийн албан хаагч[257] байдаг. Төрийн албан хаагчийн тэтгэврийг Холбооны улс, муж улс болон орон нутгийн түвшинд нэгдмэл байдлаар Төрийн албан хаагчийн тэтгэвэр, тэтгэмжийн тухай хуулиар[258] зохицуулдаг. Тус хуулийн холбогдох заалтууд нь мөн шүүгч нарт хамаардаг. Харин мэргэжлийн цэргийн албан хаагчийн тэтгэврийг энэхүү хуулийн зарчмыг баримтлан тусгайлан Цэргийн тэтгэврийн тухай хуулиар[259] зохицуулна.[260]

[252]Төрийн албаны тухай хуулийн 8-р хэсэг. www.oireachtas.ie/documents/
[253]Төрийн албаны тухай хууль. 2005 он. Төрийн албан хаагчдын тэтгэвэрт гарах нас.www.oireachtas.ie/documents/
[254]"Ирландын нийгмийн давхарга, амьдралын хэв шинж" - Social Cohesion and Life Styles.www.cso.ie/en/releasesand-publications/
[255]"Ирландын 2013 оны статистикийн мэдээ" - Ireland: Principal economic status, 2013.
[256]Public service.
[257]Civil servant.
[258]"Төрийн албан хаагчийн хангамжийн тухай хууль" - Beamtenversorgungsgesetz (BeamtVG).
[259]"Цэргийн хангамжийн тухай хууль" - Soldatenversorgungsgesetz (SVG).
[260]"Германы нийтийн албаны тэтгэвэр" - Public Sector Pensions in Germany, A.Freiberg (Sigma Paris), Seminar on "Social Rights and Pensions for Civil Servants in some EU Member States", Vilnius, Lithuania, 9 November 2006. www.sigmaweb.org/publicationsdocuments/38701086.pdf

Төрийн албан хаагчийн тэтгэвэр нь хүний нөөцийн зардалд багтах бөгөөд тэтгэврийг төрийн байгууллага нь жилийн төсвөөсөө шууд төлдөг. Төрийн албан хаагч нь нийгмийн даатгалын шимтгэл төлөхгүй (хууль ёсны ерөнхий нийгмийн хамгаалал, тэтгэврийн санд[261] хувь оруулахгүй) бөгөөд татвараас санхүүждэг тусгай тогтолцооны улмаас албан татвар төлөхгүй. Төрийн албан хаагч тохирох тэтгэвэр авах нь төрийн албаны уламжлалт зарчмуудын нэг мөн бөгөөд Үндсэн хуулиар хамгаалагдсан (баталгаажсан) байдаг.

Төрийн албан хаагч ажлаас халагдмагц тэтгэвэр тогтоолгох эрх нь бүрддэг. Энэ нь доорх тохиолдолд хэрэгжинэ. Үүнд:

- ерөнхий тэтгэврийн нас (65 насанд), эсвэл тусгай тэтгэврийн нас (цагдаа, хорих болон мэргэжлийн гал сөнөөх ангийн ажилтан бол 60 насанд) хүрсэн;
- 63-аас дээш насанд хүсэлт гаргасан (тахир дутуугийн группэй бол 60-аас дээш);
- эсвэл хөдөлмөрийн чадвараа бүрэн алдсан.

Төрийн албан хаагч нь хууль ёсны ерөнхий ослын даатгалын[262] хамгаалалт авдаггүй боловч төрийн албан хаагчийн тэтгэврийн тогтолцоо[263] нь ослын тохиолдлыг харгалзсан байдаг. Хэрэв төрийн албан хаагч ажлын байранд осолдох буюу нас барвал түүний ажил олгогч (төрийн байгууллагын дарга) нь түүнд буюу түүний асран хамгаалуулагчид эмчилгээ, асран сувилах болон материалын зардлын нөхөн төлбөр, мөн орлого буурсны нөхөн олговор олгодог байна. Төрийн албан хаагч ажлын байранд осолдсоны улмаас ажлаас халагдвал түүнд тодорхой нөхцлүүд хангасан бол ослын нэмүү тэтгэвэр өгнө.

Тэтгэврийн хэмжээг улсын эдийн засгийн хөгжил болон төсвийн орлого, мөн төрийн албан хаагчийн цалинтай уялдуулан тохируулах бөгөөд Холбооны хуулиар тогтоодог.

Хууль ёсны тэтгэврийн даатгал[264] болон нийтийн албаны нэмэлт тэтгэврийн тогтолцооны[265] дагуух тэтгэврээс ялгаатай нь төрийн албан хаагчийн өндөр насны тэтгэврийг татварын хуулиар хөдөлмөрийн орлого гэж үзэх ба тэтгэвэрт (3000 еврогоос давсан хэсэгт) нь бүрэн албан татвар ногдуулдаг байна.

Тэтгэвэр авахын тулд төрийн албан хаагч хамгийн багадаа 5 жил төрийн алба хаасан, эсвэл ажлын байранд осолд орсоны улмаас хөдөлмөрийн чадвараа алдсан байх ёстой. Мөн ерөнхийдөө төрийн албан хаагч нь нийтийн албаны ажлаас халагдсан байх шаардлагатай.

Төрийн албан хаагч тэтгэвэрт гарахаасаа өмнө нийтийн албанаас халагдсан бол түүнийг хууль ёсны тэтгэврийн даатгалд ухраан хамруулж болдог (гэхдээ нийтийн албаны нэмэлт тэтгэврийн тогтолцоонд хамрахгүй).

Тэтгэвэр тогтоох алба хашсан жил, тэтгэвэр тогтоох цалинг үндэслэн тэтгэврийг тооцоолно.

Тэтгэвэр тогтоох алба хашсан жилд нийтийн алба, мэргэжлийн болон мэргэжлийн бус цэргийн алба хаасан жил, иргэний хуулийн дагуу нийтийн албанд ажилласан жил, болон сургалтанд хамрагдсан хугацааг оруулж тоолно.

[261] General statutory social security and pension scheme.
[262] General statutory accident insurance
[263] Pension scheme for civil servants
[264] Statutory pensions insurance
[265] Supplementary pension scheme

Тэтгэвэр тогтоох цалинд төрийн албан хаагчийн гэр бүлийн олговор[266] (I шат) болон хуулинд тусгайлан заасан зарим олговрыг хамруулан хамгийн багадаа 3 жилийн туршид авсан сүүлчийн суурь хөлсийг оруулдаг. Гэхдээ шуудангийн олговор, хүнд нөхцөлд ажилласны нэмэлт төлбөр, зардал болон илүү цагийн олговрыг хамруулахгүй.

2003 он хүртэл хамгийн өндөр тэтгэврийн хэмжээ нь тэтгэвэр тогтоох цалингийн 75 хувь байсан. 2010 онд 71.75 хувь болж буурсан.

Хэрэв хууль ёсны тэтгэврийн нас (65 нас, цагдаагийн ажилтан бол 60) хүрэхээс өмнө төрийн албан хаагч тэтгэвэрт гарах бол эрт гарч буй жил тутамд тэтгэврийг 3.6 хувиар бууруулж тооцно. Хорогдуулалтын хамгийн дээд хэмжээ 10.8 хувь байна. Тахир дутуугийн групэд байдаг төрийн албан хаагчийн хувьд хууль ёсны тэтгэврийн нас 63 байдаг.

Хэрэв илүү ашигтай бол төрийн албан хаагч нь хамгийн багаар тэтгэвэр тогтоолгож болно. Энэ нь тэтгэвэр тогтоолгох цалин (гэр бүлийн бүрэн олговрыг оруулан)-гийн 35 хувьтай тэнцэх ба 2004 оны байдлаар хамгийн багадаа 1290.97 (хуучин улсуудад), 1196.44 (шинэ улсуудад) евро тус тус байлаа.

Кени улсын төрийн албан хаагчийн тэтгэврийн нас

Зүүн Африкийн Кени улсад төрийн албан хаагчдын тэтгэврийн нас нь хамгийн багаар 55 нас гэж тогтсон байдаг байна. Олон улсын хүлээн зөвшөөрөгдсөн Хөдөлмөрийн байгууллага (ОУХБ) нь тэтгэвэрт гарах насыг тухайн орны онцлог шинж, тэтгэвэрт гарах насны дундажтай харьцуулан 60 нас гэж тогтоосон байдаг боловч Кени улсын Засгийн газар төрийн албан хаагчдын тэтгэвэрт гарах насыг тодорхойлох, удирдан чиглүүлэх, насыг хянан үзэх, байгалийн хүчин зүйлс, онцлог шинжүүдэд тохируулан бодлогын судалгаа хийсний үндсэн дээр тэтгэвэр тогтоох схем боловсруулсан байна.

2009.04.01-ний өдөр Кени улсын Засгийн газар төрийн албаны хаагчдын тэтгэвэрт гарах насыг 5 жилээр нэмэгдүүлэн 60 нас болгон өөрчилсөн нь барууны орнуудын хувьд энгийн үзэгдэл билээ. Өндөр хөгжилтэй орны хувьд их, дээд сургуулиуд, эрдэм шинжилгээний байгууллагуудын ажилтны өндөр насны тэтгэврийг 70 нас гэж “тэтгэвэрт гарах нас”-д өөрчлөлт оруулж байгаа нь тухайн орны санхүүжилт, цалинтай холбоотой түгээмэл асуудал байдаг.

Дэлхийн орнуудын жишгээр төрийн албан хаагчдын тэтгэвэрт гарах насыг Кени улсад нэмэгдүүлэх боломжгүй талаар маргаан мэтгэлцээн үүссээр байна. Энэ нь тухайн орны хүн амын дундаж наслалт, хүн амын өсөлт, хөгшрөлтийн явц, ажиллах хүчний чадвар, байгалийн онцлог шинжээс үүдэлтэй гэж тайлбарлаж болно. Төрийн албаны тэтгэврийн тогтолцооны үндсэн мэдээлэл нь төрийн албаны тэтгэврийн системээр тодорхойлогдоно. Тэтгэвэрт гарах наснаас эхлэн нас барах хүртлээ өндөр насны тэтгэврийг олгоно.[267]

Кени улсын төрийн албаны хаагчийн тэтгэврийн хэмжээ нь 400 000 шиллинг (1$=84 шиллинг) байна. Үүнд: бүх ажилчдыг хамруулах ба боловсролын салбарын нийт багш нар 53 хувь, яамдуудын төрийн албан хаагчид 30 хувь, цэрэг, цагдаа болон хүчний багууллагынхан 21 хувь, үлдсэн нь 17 хувийг бүрдүүлдэг байна. Кени улсын Статистикийн газрын мэдээлсэнээр, төрийн албан хаагчдын тоо 12 000 байна.

[266]Family allowance

[267]“Тэтгэврийн насны үзэл баримтлал” - The Concept of Retirement Age: A Commentary by Monica Were, Research & Development Department, RBA. www.rba.go.ke/publications/

Одоогоор тэтгэвэрт гарсан төрийн албан хаагчдын тэтгэврийг цаг хугацаанд нь олгох, амласны дагуу амьжиргааны тэтгэврийн стандартыг мөрдөж үүргээ биелүүлэх нь тулгамдсан асуудал болоод байна. 2002 оны байдлаар төрийн албаны тэтгэврийн тогтолцооны далд тэтгэврийн өр нь 176.5 тэрбум шиллинг болжээ. Үнэндээ тэтгэврийн насыг 60 гэж нэмсэн ч эрт тэтгэвэрт гарах нас нь дунжаар 50 нас болоод байна. Цагдаа, хорих байгууллага, хүчний байгууллага, хамгаалагч нар эрт тэтгэвэр тогтоолгож байна.

II. ХҮН АМЫН ДУНДАЖ НАСЛАЛТ

Дэлхийн эрүүл мэндийн байгууллагын гаргасан дэлхийн хүн амын дундаж наслалтын (2012 он) жагсаалтыг доорх хүснэгтээр харуулав:[268]

№	Улс орон	Дундаж наслалт	Эрэгтэй	Эмэгтэй
1	Австрали	83	80.5	85.5
2	Австри	81.5	78.5	84.5
3	Азербайжан	71.5	69.5	74.5
4	Албани	74	72	76
5	Алжир	73.1	70.1	78.7
6	Ангол	52	51	53
7	Андорра	84.2	80.8	87.6
8	Антигуа-Барбуда	75.8	74.4	77.2
9	АНУ	79.8	77.4	82.2
10	Арабын Нэгдсэн Эмират	79.2	77.2	81.2
11	Аргентин	76	73	79
12	Ардчилсан Конго Улс	49.5	48	51
13	Армени	74.4	70.6	78.2
14	Афганистан	60	59	61
15	Багамын Арлуудын Нөхөрлөл	76.5	73.5	79.5
16	Бангладеш	70	69.5	70.5
17	Барбадос	78.5	76.2	80.8
18	Бахрейн	77	75	79
19	Беларусь	72.5	68.5	77.5
20	Белиз	77	74.4	79.4
21	Бельги	81	78.5	83.5
22	Бенин	59	58	60
23	Болгар	74.5	71	78
24	Болив	69	67	71
25	Босни-Герцеговина	76	74	78
26	Ботсван	66	64.5	67.5
27	Бразил	76.2	72.6	79.8
28	Бруней	79	77.5	80.5
29	Буркина Фасо	56.5	54	57
30	Бурунди	53	52	54
31	Бутан	70.8	69.2	72.4
32	Вануату	72	71	74
33	Венесуэл	75	71.5	78.5
34	Вьетнам	75	73	77
35	Габон	64	62	66
36	Гайана	70.5	67.5	73.5
37	Гайти	63	62	64
38	Гамби	59	57.5	60.5

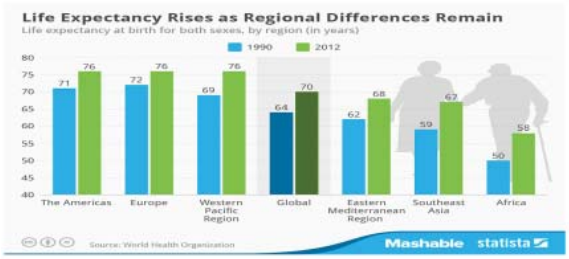
[268]"Дэлхийн улс орнуудын дундаж наслалтын жагсаалт" - List of countries by life expectancy. http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_life_expectancy

№	Улс орон	Дундаж наслалт	Эрэгтэй	Эмэгтэй
39	Гана	66	64	68
40	Гватемаль	71.5	68	75
41	Гвиней	55	54	56
42	Гвиней Биссау	50	48	52
43	Герман	81	78.5	83.5
44	Гондурас	74	72	76
45	Грек	81	78	84
46	Гренада	76.5	73	80
47	Гүрж	74.5	70.2	78.8
48	Дани	79.5	77	82
49	Доминик	77.5	75	80
50	Доминикан	73.2	72	74.4
51	Египет	73.2	71.2	75.2
52	Жибути	61	59	64
53	Жордан	74.6	72.4	76.8
54	Зааны Ясан Эрэг	56.5	55	58
55	Замби	55.5	54	56
56	Зимбабве	54	53	55
57	Йемен	64	63	66
58	Израиль	82.1	80.3	83.9
59	Индонез	72	68	76
60	Ирак	68.5	65	72
61	Иран	73.5	72	75
62	Ирланд	81.4	79.2	83.6
63	Исланд	83.3	81.4	85.2
64	Испани	82.5	79.5	85
65	Итали	83.1	80.4	85.8
66	Кабо-Верде	74.5	70.6	78.4
67	Казахстан	68	63	73
68	Камбож	66	64	68
69	Камерун	61.5	59	64
70	Канад	82.5	80.4	84.6
71	Катар	75.5	73	78
72	Кени	60	59	61
73	Кипр	81.2	79.1	84.3
74	Киргизстан	69	65	72
75	Кирибати	68	65	71
76	Колумб	74.6	72.4	76.8
77	Коморын арлууд	68	65	71
78	Конго	58	57	59
79	Коста-Рика	79.8	78.3	81.3
80	Куба	79.4	77.4	81.4
81	Кувейт	78.2	75.5	80.5
82	Лаос	68	66.5	69.5
83	Латви	74.5	69.5	78.5
84	Лесото	51	50	52
85	Либери	59	58	60
86	Ливан	80.5	78.9	82.5
87	Ливи	74.5	71	78
88	Литва	75.9	70.8	81
89	Лихтенштейн	80.7	77.8	83.6

№	Улс орон	Дундаж наслалт	Эрэгтэй	Эмэгтэй
90	Люксембург	82	79.5	84.5
91	Мавритани	75.2	71	79.4
92	Мавритани	59.5	57	61
93	Мадгаскар	66	65	68
94	Македон	75	73	77
95	Малави	58	57.5	58.5
96	Малайз	75.7	72.2	79.2
97	Мали	51	50	53
98	Мальдив	77.2	76.2	78.2
99	Мальт	81	79.4	82.6
100	Марокко	76.5	73.4	79.9
101	Маршаллын Арлууд	73.5	69	75
102	Мексик	77.2	74.2	80.2
103	Микронези	70	68	72
104	Мозамбик	52.5	52	53
105	Молдав	71	67	75
106	Монгол	69	65	73
107	Монтенегро	74.5	71.5	77.5
108	Мьянмар	68	66	70
109	Намиб	67.2	66.2	68.2
110	Науру	73	70	76
111	Непал	69	68	70
112	Нигер	56	55	57
113	Нигери	53	52	54
114	Нидерланд	81.5	79.5	83.5
115	Никарагуа	74.5	71.5	77.5
116	Норвеги	81.9	80.2	83.6
117	Нэгдсэн Вант Улс	81	79.5	82.5
118	Оман	76	73	79
119	ОХУ	70.5	62	76.3
120	Өмнөд Африк	61	59	63
121	Өмнөд Солонгос	81	77.5	84.5
122	Пакистан	67	66	68
123	Палау	74	70	78
124	Панам	77.8	74.6	81
125	Папуа Шинэ Гвиней	67.5	65	69
126	Парагвай	74.7	71.6	77.8
127	Перу	74.7	71.6	77.8
128	Польш	77.5	73.5	81.5
129	Португаль	80	76.9	82.8
130	Руанда	60	59	61
131	Румын	74	70	78
132	Самоа	74	71	77
133	Сан-Марино	83.5	82	85
134	Сан-Томе ба Принсипи	72	68	76
135	Саудын Араб	74.3	72.4	76.2
136	Свазиланд	50	49	51
137	Сейшелийн Арлууд	74.7	71	78.4
138	Сенегал	64	62	66
139	Сент Киттс ба Неви	75.5	71.5	79.5
140	Сент-Винсент ба Гренадин	76	73	79
141	Сент-Китс ба Невис	75.1	72.2	78

№	Улс орон	Дундаж наслалт	Эрэгтэй	Эмэгтэй
142	Серби	74	71	77
143	Сингапур	84	82	87
144	Сири	75	72	78
145	Словак	76.3	72.9	79,61
145	Словени	80	77	83
147	Соломоны Арлууд	73	71	75
148	Сомали	50	48	52
149	Судан	63	61	65
150	Суринам	74.5	72	77
151	Сьерра-Леон	38	37	39
152	Тажикстан	68	67	69
153	Тайвань	80.6	78	83.2
154	Тайланд	74.9	71.4	78.4
155	Танзани	59	58	61
156	Тимур-Лэстэ	64	63	65
157	Того	57	55.5	58.5
158	Тонга	74.5	73	76
159	Төв Африк	48.5	47	50
160	Тринидад-Тобаго	74.8	71.5	78.1
161	Тунис	74.6	72.6	78.9
162	Турк	74.4	72.4	76.4
163	Туркменистан	66.5	63	70
164	Уганда	56	54.5	57.5
165	Узбекстан	68.5	66	71
166	Украйн	68,25	62,37	74.5
167	Унгар	75	71	79
168	Уругвай	77.3	74.2	80.4
169	Фижи	73	70	76
170	Филиппин	73	70	76
171	Финлянд	81	78.0	84
172	Франц	82.3	79.4	85.2
173	Хойд Солонгос	69	66	72
174	Хонг Конг	83.8	82	85.6
175	Хорват	77.5	74.5	80.5
176	Хятад	76	74	77
177	Чад	51	50.5	53.5
178	Чех	78	75	81
179	Чили	81.2	80.1	82.3
180	Швед	83	81.4	84.6
181	Швейцарь	82.8	80.4	85.4
182	Шинэ Зеланд	81.7	79.4	84
183	Шри-Ланка	74.7	71.4	78
184	Эквадор	76	73	79
185	Экваторын Гвиней	54	53	55
186	Эль Сальвадор	74.6	70.8	78.4
187	Энэтхэг	65	64	67
188	Эритрей	61.5	59	64
189	Эстони	76.1	71	81.2
190	Эфиоп	60.5	59	62
191	Ямайка	74.8	71.5	78.2
192	Япон	84.6	85	87.3

Дэлхийн эрүүл мэндийн байгууллагын Эрүүл мэндийн статистикийн тайланд шинээр дурдсанаар, 1990 оноос хойш дэлхийн улс орнуудад хүн амын дундаж наслалт сүүлийн 6 жилд өсөж, 70 нас хүрсэн байна. Дэлхийн хэмжээнд эмэгтэйчүүдийн дундаж нас 73 байгаа бол харин эрэгтэйчүүдийнх 68 байна.[269]

2012 оны энэхүү байдлаар, Америк, Европ, Өрнөд номхон далайн бүсийн дундаж наслалт тус тус 76 нас гэж дэлхийн дундаж наслалтаас дээгүүр байна. Харин Дорнод газар дундын тэнгисийн бүс-68, Зүүн өмнөд ази-67, Африк-58 нас гэж дэлхийн дунджаас доогуур байна.

Улсаар нь авч үзвэл, Сьерра Леон улсын дундаж наслалт нь хамгийн бага буюу 46 нас байна. Япон улсын эмэгтэйчүүдийн хувьд хамгийн урт наслалттай буюу 87 нас байхад, Исланд улсын эрэгтэйчүүдийн наслалт нь хамгийн урт буюу 81.2 нас байна.

Дэлхийн хэмжээнд эмэгтэйчүүдийн дундаж наслалт эрэгтэйчүүдийнхээс даруй 4.6 жилээр илүү байна гэж уг тайланд дурджээ.

Европын хүн амын дундаж наслалт

Дэлхийн эрүүл мэндийн байгууллага (ДЭМБ)-ын Европ дахь салбарын төлөөлөгчид тус тивийн хүн амын эрүүл мэндийн нөхцөл байдлын талаарх судалгааг танилцууллаа. Европчуудын дундаж наслалт өндөр, эрүүл саруул амьдралын хэв маягтай байгаа боловч тивийн хэмжээнд хүн амын эрүүл мэндийг сайжруулах бодлого тэгш бус хэрэгжиж байгааг судлаачид хэлж байна.

Хэдийгээр европчуудын дундаж наслалт өндөр, эрүүл амьдралын орчин нөхцөл сайн байгаа боловч Засгийн газрууд эрүүл мэндийн салбар дахь төсвөө бууруулбал сөрөг үр дүн гарах эрсдэлтэй болохыг ДЭМБ-ын судлаачид анхаарууллаа.

Европын холбооны “Европын эрүүл мэндийн тайлан-2012” сэдэвт судалгаанд дурдсанаар, бүс нутгийн хэмжээнд хүн амын дундаж наслалт 82.2 буюу хамгийн өндөр үзүүлэлттэй байгаагаараа Испани улс тэргүүлж байгаа бол Казахстан улсын хүн амын дундаж наслалт 68.7 буюу хамгийн бага байгаа юм.

Евро бүсийн хэмжээнд хүн амын дундаж наслалт 1980 оноос хойш 5 жилээр нэмэгдэж, 2010 оны байдлаар европчуудын дундаж наслалт 76-д хүрчээ. Гэвч Европ тивийн хэмжээнд хүн амын эрүүл мэндэд чиглэсэн бодлого тэгш бус хэрэгжиж буйг судлаачид хэлж байна. ДЭМБ-аас гаргасан уг судалгаа Израиль, Төв ази болон Баруун европын баян чинээлэг орнуудаас гадна Зүүн европын ядуу буурай улс орнууд зэрэг 53 улсыг хамарчээ. Тус бүс нутгийн 9 улс дэлхийн хэмжээнд дундаж наслалтаараа тэргүүлж байгаа боловч Европ тив архидалт, тамхидалтын үзүүлэлтээрээ өндөрт орж байгаа болохыг судалгаа харуулж байна.

[269]“Дундаж наслалт нэмэгдсэн ч бүсийн ялгаа хэвээр байна” - Life expestancy rises, but regional differencies remain, Matt Petronzio, 20 May 2014. http://mashable.com/2014/05/19/life-expectancy-global/

Тайланд дурдсанаар, хүн амын дундаж наслалтын үзүүлэлтэд сөргөөр нөлөөлж байгаа гол хүчин зүйлст зүрхний өвчлөл орж байгаагаас гадна ямар нэхцөлд амьдарч буй нь ихээхэн нөлөөтэй байгаа юм. Мөн тус бүс нутагт эмэгтэйчүүдийн дундаж наслалт 80 бол эрэгтэйчүүдийн дундаж наслалт 72.5 буюу ихээхэн зөрүүтэй байгааг тайланд онцолжээ.[270]

Дэлхийн хамгийн өндөр дундаж наслалттай 10 улс

Урт наслахад хамгийн чухал нь хөрөнгө мөнгө. Учир нь баян хүмүүс эрүүл хоол идэж, архи тамхи бага хэрэглэж, чанартай эмнэлгийн тусламж авдаг. Мөн баян орнуудад гэмт хэрэг, иргэний дайн бага байдаг. Дэлхийн дараах орнуудад дундаж наслалт өндөр байдаг бөгөөд АНУ-ын дундаж наслалт 77.85 байх ба энэхүү үзүүлэлтээрээ дэлхийд 48-р байранд ордог байна.[271]

1.АНДОРРА: 83.51 Франц, Испаний дунд байдаг Андорра улс нь дэлхийн II дайны дараа жуулчдын зорих дуртай газар болох хүртлээ европын хамгийн ядуу улсын нэг байсан. Андоррагийн 71 мянган хүн өөрийн улсын байнга өсч дэвжиж буй эдийн засгийнхаа ачаар маш сайн хүнсний хангамж, нийгмийн эрүүл мэндийн тусламжийг хүртэж чаддаг байна.

2.МАКАО: 82.19 Андоррагийн адил, Өмнөд Хятадын тэнгис дэхь энэхүү арал нь асар хурдацтай өсч буй эдийн засгийнхаа үр шимийг хүртэж буй юм. Саяхан чөлөөтэй болсон мөрийтэй тоглоомын салбарын ачаар ихэнх мөнгөө жуулчдаас олдог бөгөөд ялангуяа эх газрын Хятадууд тэдэнд ихээхэн хувь нэмэр оруулдаг байна. Улсын орлогын 70 хувийг мөрийтэй тоглоомоос олон, түүнийгээ засгийн газар нь эргүүлээд эрүүл мэндийн тусламж, үйлчилгээг сайжруулахад маш их хэмжээгээр цацдаг.

3.САН МАРИНО: 81.71 Төв Итали дахь энэхүү тусгаар улс нь европын 3 дахь жижиг улс (Ватикан, Монакогийн дараа орох) бөгөөд дэлхийн хамгийн хөгшин Бүгд Найрамдах улс юм. Тэдний урт насладагийн учир нь тогтвортой хөгжил болон хүн амынх нь ихэнх хэсэг нас богиносгодог хүнд хүчир үйлдвэрлэлийн ажлаас илүү тасалгаанд суудаг ажилтай байдаг нь холбоотой юм.

4.СИНГАПУР: 81.71 Хөгжил цэцэглэлтийг нь тооцохгүйгээр хандвал, Сингапурын иргэдийн дундаж наслалт урт байдаг нэг хүчин зүйл нь 1980-аад оны эхээр тус улсын Засгийн газар ард иргэдээ өндөр насалж буй буюу иргэдийнх нь дундаж нас тогтмол өсөж буйг ажигласан явдал юм. Улмаар Засгийн газар нь эртнээс төлөвлөн ажил хэрэг болгосны хүчинд одоо Сингапур улсын ахимаг настандаа үзүүлэх эрүүл мэндийн тусламж маш өндөр түвшинд хүрсэн юм.

5.ХОНГКОНГ: 81.59 Хонг Конг дахь хүмүүс ерөнхийдөө эрүүл, тэнцвэртэй хоол хүнс буюу ихэвчлэн будаа, ногоо, дүпүнд суурилсан хоол хүнс хэрэглэдэг бөгөөд маш бага хэмжээний мах хэрэглэдэг. Энэ нь таргалалтын түвшин бага байх боломжийг олгож улмаар хүнсний хэрэглээтэй холбоотой хорт хавдар, зүрх судасны өвчлөл доогуур байна гэсэн үг юм.

6.ЯПОН: 81.25 Өндөр хөгжилтэй улсууд дунд Япон улс нь насанд хүрэгсдийн таргалалтаараа хамгийн бага улсуудын нэг буюу дөнгөж 3 хувь байдаг. Үүний гол шалтгаан нь Хонг конгчуудтай ижил эрүүл хоол хүнс буюу ихэвчлэн ногоо, загас, будаа болон гоймонтой хүнс хэрэглэдэгтэй холбоотой. Ихэнх япончууд цадталаа иддэггүй бөгөөд 80 хувь нь дүүрэхэд л үргэлжлүүлэн идэхээ зогсоодог байна. Япончууд барууны улсуудаас бас нэг зүйлээр ялгаатай нь тэд машинд тэднээс илүү бага хамаараалтай байж боломж л олдвол алхдаг ба түүгээрээ ч хангалттай дасгал хөдөлгөөнийг хийж байдаг.

[270]"Европын хүн амын дундаж наслалт өндөр байна", Т.Сарангуа, 2013.03.13 http://world.time.mn/

[271]"Дэлхийн хамгийн өндөр дундаж наслалттай 10 улс", МонголМед-Монголын Анагаахын Сэтгүүлүүдийн Холбоо (МАСХ), 2008-2. www.mongolmed.mn/article/1121

7.ШВЕД: 80.51 1990-ээд оны сүүлд тохиосон эдийн засгийн хямрал Шведийн дэлхийд алдартай амгалан байдап болон нийгмийн эрүүл мэндийн тогтолцоонд тодорхой хэмжээний хохирол учруулсан хэдий ч тэд дэлхийн шилдгүүдийн нэг байсаар байна. Мөн Швед улс тамхичдынхаа тоогоор хөгжингүй орнуудаас хамгийн бага буюу 17 хувь. Иймээс тамхитай холбоотой нас бараптын түвшин европын дунджаас даруй 2 дахин бага юм.

8.ШВЕЙЦАРЬ: 80.51 Тогтвортой эдийн засгийн хөгжил болон өндөр наслаптын гол хүчин зүйлүүд болох эрүүл хооллолт, өндөр түвшний эрүүл мэндийн тусламж зэргээс нь салгаж харвал, Швейцарийн бусад улстай маш найрсаг харилцдаг төвийг сахисан бодлого нь зэвсэгт мөргөлдөөнөөс болж иргэд нь амь насаа алдах боломжийг багасгаж өгдөг юм.

9.АВСТРАЛИ: 80.50 Хөгжил цэцэглэлттэй холбоотой бүх л хүчин зүйлүүд энд үйлчлэх хэдий ч нутгийн уугуул иргэдийн наслалт нь цагаан арьст Австраличуудаас 20 жилээр бага байдаг нь амьдралыг богиносгодог тамхи, таргалалт, ядуурап зэрэг хүчин зүйлсийн түвшин өндөр байгаатай холбоотой. Сонирхолтой нь, нэгэн судалгаанд дурдсанаар Австраличуудын дунд таргалалт тархалтын зэрэгт хүрч эхэлж буйтай холбоотой дундаж наслалт буурч эхэлж магадгүй гэнэ.

10.ГЕРНСИ: 80.42 Гернси арал нь Англи Сувагт оршдог бөгөөд Британий хаанчлалд хамаардаг боловч Нэгдсэн Вант улсын харъяа биш юм. Гернсигийн маш бага татвар нь тэдэнд маш сайн хүнсний хангамж болон эмнэлгийн үйлчилгээгээр хангаж чадах татварын орогнол хүсэгчдийг татах боломж олгосон юм. Арлын орлогын тавиас илүү хувь нь санхүүгийн үйлчилгээний газрууд, өөрөөр хэлбэл ширээний ард суух ажлуудад ордог бөгөөд маш цөөхөн хүн хүнд үйлдвэрт ажилладаг.

III. МОНГОЛ УЛСЫН ХҮН АМЫН ДУНДАЖ НАСЛАЛТ

Монгол Улсын төрөлтөөс тооцсон дундаж наслалт 2013 онд улсын хэмжээнд 69.1 болж өмнөх оныхоос 0.4 пунктээр нэмэгдсэн бөгөөд эмэгтэйчүүдийн дундаж наслалт 75.0, эрэгтэйчүүдийнх 65.4 жил байна.[272]

Хүн амын дундаж наслалт, хүйсээр, 2004-2013 он

Үзүүлэлт	*2004*	*2005*	*2006*	*2007*	*2008*	*2009*	*2010*	*2011*	*2012*	*2013*
Төрөлтөөс тооцсон дундаж наслалт (жил)	64.6	65.2	65.9	66.5	67.2	68.0	68.1	68.3	68.7	69.1
Эрэгтэй	61.6	62.1	62.6	63.1	63.7	64.3	64.9	64.7	64.9	65.4
Эмэгтэй	67.8	68.6	69.4	70.2	71.0	71.8	72.3	73.8	74.3	75.0

Аймгуудын хувьд хүн амын төрөлтөөс тооцсон дундаж наслалтыг харвал Дундговь аймаг улсын дунджаас харьцангуй өндөр буюу 3.5 жилээр их, Хөвсгөл аймаг харьцангуй бага буюу 3.8 жилээр бага байна. Улсын дунджаас өндөр 14 аймаг байна.

Хүн амын дундаж наслалт (аймаг, нийслэлээр) 2013 он

№	Аймаг, нийслэл	Дундаж наслалт
1.	Дундговь	72.61
2.	Говьсүмбэр	72.26
3.	Баян-Өлгий	72.16
4.	Булган	71.70
5.	Төв	71.46

[272]"Хүн амын үзүүлэлтүүдийн өөрчлөлт, өнөөгийн байдал", YCX, 2013. www.nso.mn

6.	Сэлэнгэ	71.27
7.	Сүхбаатар	71.19
8.	Ховд	71.12
9.	Өмнөговь	70.85
10.	Улаанбаатар	70.65
11.	Хэнтий	70.35
12.	Орхон	70.25
13.	Архангай	69.95
14.	Дорноговь	69.59
15.	Өвөрхангай	68.75
16.	Завхан	68.62
17.	Баянхонгор	68.32
18.	Говь-Алтай	68.27
19.	Дархан-Уул	67.94
20.	Дорнод	67.84
21.	Увс	67.72
22.	Хөвсгөл	65.25

Дэлхийн эрүүл мэндийн байгууллагын (ДЭМБ) хүний дундаж наслалтыг тогтоох судалгаанд Монгол хүний дундаж наслалтыг 69.29 жил гэсэн байна.[273]

Монгол Улсын эрэгтэйчүүдийн дундаж наслалт 64.9, эмэгтэйчүүдийн дундаж наслалт 74.3 жил байна. Дундаж наслалтын зөрүү нь 9.4 жил байна. Манай улсын дундаж наслалтын зөрүү нь дэлхийн дундаж үзүүлэлтээс 2.5 дахин их байна.[274]

Төрийн албанаас тэтгэвэрт гарах нас

Төрийн албанаас тэтгэвэрт гарах насыг тогтоохдоо *“тэтгэвэр тогтоолгох насанд хүрсэн”, “төрийн албаа хаах насны дээд хязгаарт хүрсэн” эсэхийг төрийн жинхэнэ албан хаагчийн иргэний үнэмлэх дээр бичигдсэн он, сар, өдрөөр тодорхойлно.*

“Тэтгэвэр тогтоолгох насанд хүрсэн” гэдгийг Хөдөлмөрийн тухай хуулийн 40 дүгээр зүйлд *“60 нас хүрч өндөр насны тэтгэвэр авах эрх үүссэн”* гэж зааснаар авч үзнэ.[275]

Төрийн албаны тухай хуульд төрийн албаа хаах насны дээд хязгаарыг 65 насаар тогтоосон байдаг.[276]

Төрийн албан хаагч тэтгэврийн насанд хүрсэн үед албан хаагчийг төрийн албанаас чөлөөлөх талаар Төрийн албаны тухай хуулийн 24 дүгээр зүйлийн 24.2-т заасан бөгөөд тэтгэвэр тогтоолгох насанд хүрсэн төрийн жинхэнэ албан хаагчийг үргэлжлүүлэн ажиллуулах эсэхийг эрх бүхий этгээд шийдвэрлэнэ. Гэхдээ төрийн албаа хаах насны дээд хязгаар хүрсэн бол цаашид үргэлжлүүлэн ажиллуулах эрхзүйн боломжгүй болдог байна.

Төрийн жинхэнэ албан хаагчийг тэтгэвэр тогтоолгох насанд хүрээгүй байхад нь сайн дураар хүсэлт гаргуулан тэтгэвэртээ гарахыг шаардахгүй. Хөдөлмөрийн тухай хууль болон Төрийн албаны тухай хуулиар “60 насанд хүрч, өндөр насны тэтгэвэр тогтоолгох эрх үүссэн”-ийг “тэтгэвэр тогтоолгох насанд хүрсэн” гэж үзэх бөгөөд энэ насанд хүрээгүй байхад нь тэтгэвэртээ гарахыг шаардах эрх байгууллагын удирдлагад байхгүй.

[273]“Хүний дундаж наслалт”, ДЭМБ. http://society.time.mn/
[274]“Эрэгтэйчүүдийн эрүүл мэндийн өнөөгийн байдал”, ЭМЯ, 2012. www.moh.mn
[275]Хөдөлмөрийн тухай хууль.
[276]Төрийн албаны тухай хууль.

Даатгуулагч нь нийтдээ 20-иос доошгүй жил тэтгэврийн даатгалын шимтгэл төлсөн бөгөөд 60 нас хүрсэн бол өндөр насны тэтгэвэр[277] тогтоолгон авах эрхтэй.[278]

Харин 20-иос доошгүй жил шимтгэл төлсөн бөгөөд 55 нас хүрсэн эмэгтэй, төрүүлсэн болон 3 хүртэл настайд нь үрчлэн авсан дөрөв, түүнээс дээш хүүхдээ 6 настай болтол өсгөсөн эх 20-иос доошгүй жил тэтгэврийн даатгалын шимтгэл төлсөн, 50 нас хүрсэн бол өөрөө хүсвэл өндөр насны тэтгэвэр тогтоолгон авч болно[279] , гэж заасан. Энэ тохиолдолд, эмэгтэй өөрөө хүсэлт гаргасан байх ёстой.

Тэтгэврийн нас өндөр байх нь дараах эрсдлийг дагуулдаг байна.[280] Үүнд:

Нэгдүгээрт: Төсөв санхүүгийн байдалд нөлөөлнө. Өөрөөр хэлбэл, тэтгэврийн нас бага байгаа тохиолдолд хүмүүс цөөн жил ажиллаад олон жил тэтгэвэр авах юм. Энэ нь эмэгтэйчүүдийн хувьд илүүтэй илэрдэг. Харин эрэгтэй даатгуулагчдын хувьд бол 60 настайдаа тэтгэвэрт гараад тэтгэвэр авах хугацаа нь 15 орчим жил байдаг байна. Одоогийн байдлаар эрэгтэйчүүдийн тэтгэврийн насыг нэмэгдүүлэх боломж багатай боловч бодит тоон судалгаагаар аваад үзэхэд эмэгтэйчүүдийн тэтгэврийн насыг 60 насанд аажмаар хүргэх боломж харагдаж байна. Тэтгэврийн насыг нэмэх асуудлыг богино хугацаанд шийдвэрлэх боломжгүй. Яагаад гэвэл, олон жилийн турш урьдчилан бэлтгүүлж байж шийдвэрлэгддэг. Хүмүүсийн насжилт уртассанаар тэтгэвэр авах хугацаа нэмэгдэж байна.

Хоёрдугаарт: Ахмад настнуудын тоо нэмэгдэж байгаа учраас тэтгэврийн зардал түүний хэрээр нэмэгдэж улсын төсөвт дарамт ирнэ. Европын улсууд болон Япон улс тэтгэврийн шинэчлэлийн эхний үе шатаа нилээд түрүүнд хийгээд эхэлсэн учраас тэтгэврийн зардал нь өндөр болчихсон. Харин Монгол Улсын хувьд харьцангуй хүн ам залуу учраас одоо л тэтгэврийн шинэчлэлийг ярьж эхэлж байгаа.

УИХ-аас 1994 онд баталсан Нийгмийн даатгалын сангаас олгох тэтгэвэр, тэтгэмжийн тухай хуулиар *20-иос доошгүй жил тэтгэврийн даатгалын шимтгэл төлсөн бөгөөд 60 нас хүрсэн эрэгтэй, 55 нас хүрсэн эмэгтэй тэтгэвэр тогтоолгон авах эрхтэй байхаар зохицуулсныг 1999 онд хуульд орсон өөрчлөлтөөр эрэгтэй, эмэгтэй адилхан 60 нас хүрсэн бол, харин 55 насанд хүрсэн эмэгтэй өөрөө хүсвэл тэтгэвэр тогтоолгох эрхтэй байхаар өөрчилсөн.* Цаашид монгол хүний дундаж наслалт уртсаж байгаа, мөн 20-иод жилийн дараа хүн ам насжиж, ахмад настны тоо эрс нэмэгдэх, шимтгэл төлөгчдийн тоо буурах хандлагатай байгаа учраас тэтгэвэрт гарах насыг эдийн засгийн нөхцөл байдал, ажлын байрны орон тоо зэргийг харгалзан үзэх шаардлагатай болно.

Цэргийн албаа хаасны тэтгэврийг цэргийн жинхэнэ албаа болон тагнуул, цагдаа, шүүхийн шинжилгээний болон авлигатай тэмцэх, онцгой байдлын асуудал эрхэлсэн болон шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагад албаа хаасан албан хаагчид авах бөгөөд эдгээр байгууллагад албаа хаасан нийт хугацааг тооцдог байна.[281]

Цэргийн албан хаагч нь дор дурдсан үндэслэлээр нас харгалзахгүйгээр цэргийн албаа хаасны тэтгэвэр тогтоолгон авах эрхтэй. Үүнд:

- 25-аас доошгүй жил албаа хаасан эрэгтэй;
- 20-иос доошгүй жил албаа хаасан эмэгтэй;
- байлдааны нисдэг тэрэгний нисгэгчээр 23-аас доошгүй жил цэргийн албаа хаасан;

[277]Нийгмийн даатгалын сангаас олгох тэтгэвэр, тэтгэмжийн тухай хууль, 4-р зүйлийн 1-р заалт. www.legalinfo.mn/
[278]Нийгмийн даатгалын сангаас олгох тэтгэвэр, тэтгэмжийн тухай хууль
[279]Нийгмийн даатгалын сангаас олгох тэтгэвэр, тэтгэмжийн тухай хууль, 4-р зүйлийн 2-р заалт. www.legalinfo.mn/
[280]"Тэтгэврийн насыг нэмэх асуудлыг нэг дор богино хугацаанд шийдвэрлэх боломжгүй", Л.Мөнхзул. www.info.mn
[281]Цэргийн албан хаагчийн тэтгэвэр, тэтгэмжийн тухай хууль.

- байлдааны тийрэлтэт сөнөөгч онгоцны жинхэнэ нисгэгчээр 20-иос доошгүй жил цэргийн алба хаасан.

10-аас доошгүй жил цэргийн алба хаасан цэргийн албан хаагч дор дурдсан шалтгаанаар халагдсан бол цэргийн алба хаах насны хязгаарт хүрээд цэргийн алба хаасны тэтгэврийг хувь тэнцүүлэн тогтоолгож авах эрхтэй. Үүнд:

- орон тоо, зохион байгуулалтын өөрчлөлтөөр;
- биеийн эрүүл мэндээр;
- цэргийн алба хаах нас хэтэрч.

Цэргийн албан хаагчийн тэтгэвэр тогтооход баримтлах сарын дундаж цалин хөлсийг тэдний цэргийн алба хаасан сүүлийн 20 жилийн доторх дараалсан 5 жилийн цалин хөлсний нийлбэрийг 60-д, 5 хүртэл жил алба хаасан бол цэргийн алба хаасан нийт хугацаанд авсан цалин хөлсний нийлбэрийг алба хаасан сарын тоонд хуваж тодорхойлдог.

* * *

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛЫН ЖАГСААЛТ

- “Тэтгэврийн нас” - Retirement Age. http://en.wikiedia.org/wiki/Retirement_age
- Төрийн албаны тухай хууль” 2005 он, Төрийн албан хаагчдын тэтгэвэрт гарах нас. www.oireachtas.ie/documents/bills28/acts/2005/1805.pdf
- “Ирландын нийгмийн давхарга, амьдралын хэв шинж” - Social Cohesion and Life Styles. www.cso.ie/en/releasesandpublications/
- “Ирландын 2013 оны статистикийн мэдээ” - Ireland: Principal economic status, 2013
- “Германы нийтийн албаны тэтгэвэр” - Public Sector Pensions in Germany, A.Freiberg (Sigma Paris), Seminar on “Social Rights and Pensions for Civil Servants in some EU Member States”, Vilnius, Lithuania, 9 November 2006. www.sigmaweb.org/publicationsdocuments/38701086.pdf
- “Тэтгэврийн насны үзэл баримтлал” - The Concept of Retirement Age: A Commentary by Monica Were, Research & Development Department, RBA. www.rba.go.ke/publications/
- “Дэлхийн улс орнуудын дундаж наслалтын жагсаалт”-List of countries by life expectancy, Wikipedia http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_life_expectancy
- “Дундаж наслалт нэмэгдсэн ч бүсийн ялгаа хэвээр байна”-Life expestancy rises, but regional differencies remain, Matt Petronzio, 20 May 2014. http://mashable.com/2014/05/19/life-expectancy-global/
- “Европын хүн амын дундаж наслалт өндөр байна”, Т.Сарангуа. 2013.03.13. http://world.time.mn/
- “Дэлхийн хамгийн өндөр дундаж наслалттай 10 улс”, МонголМед-Монголын Анагаахын Сэтгүүлүүдийн Холбоо (МАСХ), 2008-2. www.mongolmed.mn/article/1121
- “Хүн амын үзүүлэлтүүдийн өөрчлөлт, өнөөгийн байдал”, ҮСХ, 2013. www.nso.mn
- “Хүний дундаж наслалт”, ДЭМБ. http://society.time.mn/
- “Эрэгтэйчүүдийн эрүүл мэндийн өнөөгийн байдал”, ЭМЯ, 2012. www.moh.mn
- Хөдөлмөрийн тухай хууль.
- Төрийн албаны тухай хууль.
- Нийгмийн даатгалын сангаас олгох тэтгэвэр, тэтгэмжийн тухай хууль.
- “Тэтгэврийн насыг нэмэх асуудлыг нэг дор богино хугацаанд шийдвэрлэх боломжгүй”, Л.Мөнхзул. www.info.mn
- Цэргийн албан хаагчийн тэтгэвэр, тэтгэмжийн тухай хууль.